

JØDERNE I DIASPORAEN I ROMERSK TID

Af Per Bilde

1. Indledning

I den romerske periode – og det vil for jødernes vedkommende sige i tiden fra Pompejus' erobring af Palæstina i 63 f.v.t. og til hen omkring 300-400 e.v.t. – levede måske mere end 50 procent¹ af det jødiske folk i *diasporaen*, dvs. »adspredelsen«, som eksilerede eller emigrerede rundt omkring blandt de øvrige folkeslag, *ta ethnæ*, som jøderne selv kaldte »hedningerne«. Denne diaspora bestod af en østlig del i områderne omkring Eufrat og Tigris, som tilhørte Parterriget, og en vestlig del i landene omkring Middelhavet. Her levede jøderne primært i de store byer, hvor de var nødt til at komme til rette med deres ikke-jødiske medborgere såvel som med den romerske statsmagt.²

I denne artikel er det målet at stile mod en nøjere forståelse og beskrivelse af jødernes stilling i den romerske diaspora: Hvordan kan vi mere præcist forestille os deres situation, og hvordan kan vi bedst rekonstruere den? Hvordan var jødernes forhold til deres ikke-jødiske medborgere, til den romerske stat og til ikke-jødisk religion og kultur? Og hvorledes var diaspora-jødernes forhold til deres moderland i Judæa/Palæstina?

De tilgængelige kilder til en sådan beskrivelse er i hovedsagen indskrifter og papyri³ samt arkæologiske monumenter⁴ og litterære kilder. Blandt de sidste er de vigtigste Filons og Josefus' forfatterskaber, hvortil kan føjes Det nye Testamente, en del anden jødisk litteratur og en række græske og romerske forfattere.⁵ I forskningens historie var der en periode, da man betonedede forskellene mellem jøderne i diasporaen og jøderne i Palæstina: Jøderne og jødedommen i diasporaen blev generelt betegnet som *helleniserede*, idet man henviste både til det her dominerende græske sprog og til de tanker og ideer, som mentes at dominere diaspora-jødernes tankegang og litteratur.⁶ Denne tese fik en særlig markant udformning hos E. R. Goodenough, i hvis værker tanken om

Jøderne i diasporaen i romersk tid

den karakteristiske hellenistiske (diaspora-)jødedom udformedes som en hypotese om en særlig *mystisk* tendens i den ægyptisk-aleksandrinske jødedom.⁷

I 1969 offentliggjorde Martin Hengel det vigtige værk *Hellenismus und Judentum*.⁸ Heri søger Hengel at vise, at ikke blot jøderne i diasporaen, men også jøderne i Palæstina helleniseredes i høj grad i perioden efter Aleksanders erobring af landet i 330 f.v.t.: Græsk sprog og terminologi, græsk arkitektur og kunst samt græsk filosofi og græske ideer synes i hellenistisk tid at have gennemsyret ikke blot diaspora-jødedommen, men også jøderne og jødedommen i Palæstina.⁹

Hengels værk fik stor indflydelse på den efterfølgende forskning, således at man gennem de sidste to årtier har været meget mindre tilbøjelig til at operere med en dyb kløft mellem jødedommen i Palæstina og i diasporaen.

Imidlertid bør det ikke overses, at der faktisk eksisterede visse forskelle mellem de to situationer, bl.a. med hensyn til sprog og livsbetingelser, forskelle, som også *kan* være kommet til udtryk i litteratur, kultur og religion. I de seneste år har man da også i forskningen kunnet observere kritiske indvendinger mod Hengels position: Forskere som F. Millar og L. H. Feldman har anfægtet Hengels tese om en dybtgående hellenisering af jødedommen i Palæstina.¹⁰ Omvendt kan det nævnes, at A. T. Kraabel har kritiseret den traditionelle tese om diaspora-jødedommens dybtgående hellenisering.¹¹

Vi befinder os således i dag i en åben situation, hvad angår den generelle vurdering af jøderne både i Palæstina og i diasporaen: Der hersker usikkerhed om den generelle situation og de almindelige livsvilkår i disse to områder, og det er uklart, hvilket omfang helleniseringsprocessen havde nået i disse to dele af den jødiske verden.

I det følgende skal vi naturligvis koncentrere os om diaspora-situationen og da især jødernes vilkår i de romerske byer. Jeg begynder med en kort skitse af den jødiske diasporas historie og karakter. Derpå følger et forsøg på at belyse emnet ved en gennemgang af nogle få udvalgte eksempler. I første omgang ser vi nærmere på den jødiske diaspora i byerne på Lilleasiens vestkyst, i Aleksandria og i Cæsarea i Palæstina, og derefter undersøger vi nærmere de tre personlige tilfælde, som vi kender

fra Filon, Josefus og Paulus. Dernæst følger en oversigt over jødernes generelle relationer til den romerske stat samt en knap redegørelse for forholdet mellem jøderne i diasporaen og moderlandet i Palæstina. Hertil føjes en kortfattet sammenligning mellem den jødiske diaspora og andre etniske »adspredelser«, hvorpå resultatet af vore undersøgelser kan gøres op.

2. Generelt om den jødiske diaspora

Ligesom de græske og fønikiske »diasporaer« (herom nærmere nedenfor) har den jødiske en lang historie: Allerede i det 7. og 6. århundrede f.v.t. emigrerede jøder fra Palæstina til Ægypten, især af politiske grunde.¹² Derpå fulgte det nødtvungne »babylonske eksil« i 586-539 f.v.t. Efter jødernes tilbagevenden herfra under kong Kyros synes en betragtelig del af de eksilerede dog at være forblevet i de babylonske områder af det persiske imperium.¹³

I den hellenistiske periode, som for Palæstinas vedkommende kan sættes fra 330 til 63 f.v.t., forlod store mængder af jøder, især på grund af krige, overbefolkning og politisk eksilering, deres land.¹⁴ De slog sig i den første fase fortrinsvis ned i det ptolemæiske Ægypten og senere i det seleukidiske Syrien, hvor de kunne knytte forbindelse til jøderne i de babylonske områder, og hvor de snart bevægede sig så langt som til Lilleasien, hvor vi i den romerske periode finder adskillige jødiske samfund.¹⁵

Under hasmonæerne blev der oprettet en officiel forbindelse mellem det jødiske kongedømme i Palæstina og Rom.¹⁶ Dette forhold kan måske bidrage til at forklare tilblivelsen af det jødiske samfund i Rom.¹⁷ Senere, i 63 f.v.t., da Pompejus erobrede Syrien og Palæstina, og i den følgende romerske periode med dens mange krige og jødiske oprør mod Rom, medførte disse martiale handlinger tilfangetagelse af talrige jødiske krigsfanger. Generelt blev disse solgt som slaver, hvilket bidrog til væksten af den jødiske diaspora såvel i den østlige som i den vestlige del af Middelhavsområdet, inklusive Italien og Rom. På denne måde grundlagdes den jødiske diaspora i de romerske byer, og fra Augustus' tid vidner de overleverede kilder¹⁸ om eksistensen af jødiske samfund af varierende størrelse i de fleste større byer rundt om Middelhavet (jf. kortet).

Jøderne i diasporaen i romersk tid

Den jødiske diasporas historie i romersk tid er beskrevet flere gange (jf. litteraturlisten). Her skal vi ikke gentage denne beskrivelse i forkortet form, men nøjes med at påpege nogle få vigtige træk i denne historie:

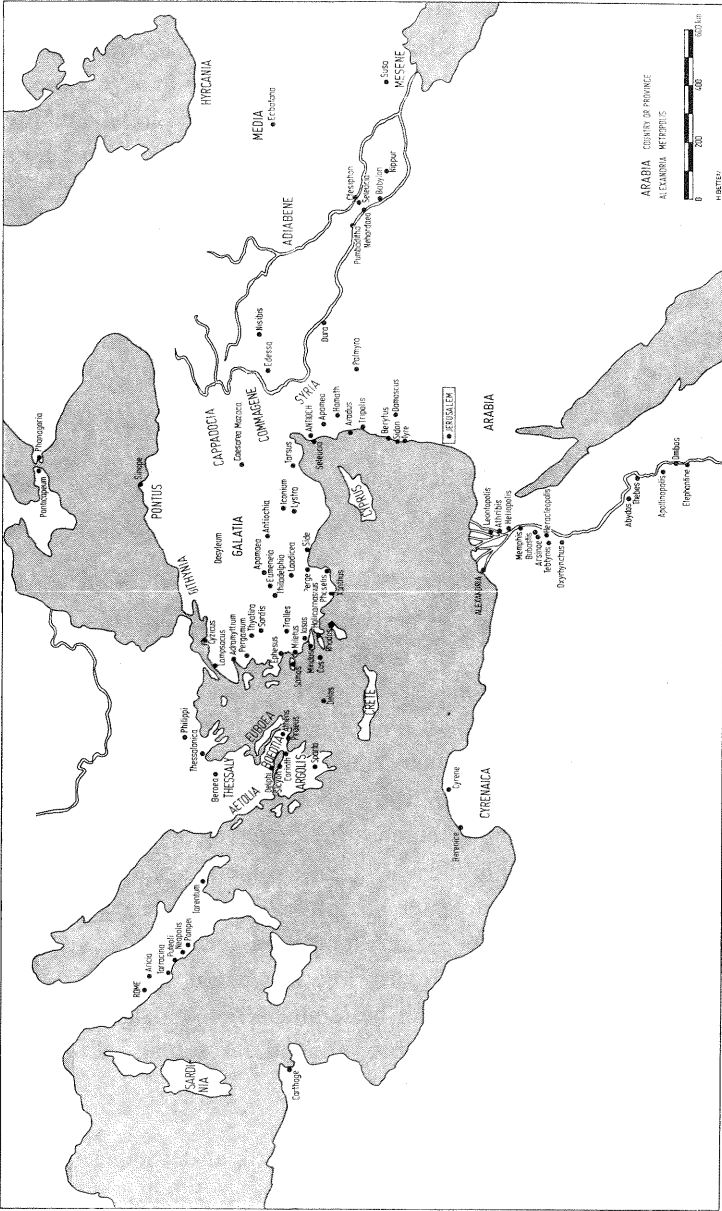
Vi ved, at i romersk tid voksede den jødiske diaspora i omfang og betydning, men vi kender ikke nøjagtigt det jødiske samfunds størrelse og historie i hver enkelt by i det romerske imperium.¹⁹ Ej heller ved vi præcist, hvilken borgerlig og juridisk status jøderne sad inde med i hver enkelt by.²⁰ Endelig er vi utilstrækkeligt orienteret om jødernes relationer til deres ikke-jødiske medborgere.

For mig at se er det vigtigste træk i den vestlige, romerske jødiske diaspora jødernes kamp dels for borgerlig/juridisk ligeret og dels for etnisk, kulturel og religiøs anerkendelse. Denne kamp udkæmpede jøderne med deres »græske« medborgere og med den romerske stat. Den antog forskellige former: Den kunne eskalere og bryde ud i åbent oprør, således som det skete under Trajan (98-117 e.v.t.) i 115-117 e.v.t., da jøderne på Kypern, i Kyrenaika og i Ægypten greb til våben mod deres »græske« medborgere og romerske herrer.²¹ Dette var dog undtagelsen; under normale forhold manifesterede jødernes ambitioner sig fredeligt i en politisk kamp for borgerlig ligestilling, således som vi kender det fra byerne på Lilleasiens vestkyst, Aleksandria og Cæsaræa i Palæstina (jf. nedenfor). Sidst, men ikke mindst, ytrede diaspora-jødernes kamp sig åndeligt og kulturelt i den velkendte jødiske apologetiske litteratur, som vi først og fremmest kender fra Filon og Josefus.²² En betydelig del af disse to forfatters litterære produktion kan tolkes som forsøg på at præsentere jødedommen, det jødiske folk og jødiske traditioner, etik, kultur og religion som en »filosofi«, der kunne overtages af ikke-jøder.

3. Jødernes situation i de romerske byer

Jeg har valgt tre forskellige eksempler: de joniske byer på Lilleasiens vestkyst i slutningen af 1. århundrede f.v.t., Aleksandria omkring år 40 e.v.t. og Cæsaræa i Palæstina i begyndelsen af det jødiske oprør mod Rom i 66-70/74 e.v.t.

MAP IV. THE DIASPORA. FIRST CENTURY B.C.E.

Efter S. Safrai, M. Stern et al. (eds.), *The Jewish People in the first Century, I*, Assen 1924, s. 120 f.

Jøderne i diasporaen i romersk tid

Ifølge Josefus²³ karakteriseres situationen i *de joniske byer* på dette tidspunkt af den klassiske strid mellem byernes jødiske og »græske« indbyggere: Problemet består i uenighed om jødernes ret til at leve i overensstemmelse med »deres overleverede love«. ²⁴ Denne »ret« omfattede bl.a. tilladelse til at indsamle tempelskatten og oversende den til Jerusalem og til at helligholde sabbaten. Derimod er der ingen antydning af noget jødisk krav om fuldt og ligeværdigt borgerskab i de »græske« byer.

På det givne tidspunkt er jøderne i de joniske byer blevet nægtet de nævnte rettigheder. Derfor har de appelleret deres sag til kong Herodes den Store og Augustus' »ven« og svigersøn, Marcus Agrippa, som på dette tidspunkt sammen besøgte de joniske byer. Der foranstaltedes derefter en høring, under hvilken Nikolaos fra Damaskus, Herodes' »stats- og kulturminister«, optrådte som talsmand for jøderne. Det lykkedes for Nikolaos og Herodes at føre den jødiske sag til sejr: ²⁵ Agrippa bekræftede de joniske jøders »... ret til fortsat uden hindringer at efterleve deres egne skikke«. ²⁶

I dette tilfælde ser vi således et eksempel på en tolerant romersk holdning over for jøderne på et bestemt sted. Det er en holdning, som efterhånden udviklede sig til en sammenhængende romersk politik over for det jødiske folk, som generelt og overalt i det romerske imperium lagde vægt på at sikre jødernes etniske og religiøse rettigheder. ²⁷ Denne romerske politik fortsatte faktisk tidligere persiske og hellenistiske traditioner for at respektere de dem undergivne jøders ret til at leve i overensstemmelse med deres fædrene traditioner og skikke, dvs. Moses' lov, *Torah'en*. Denne politik indebar, at den romerske stat, når der ikke stod afgørende politiske interesser på spil ²⁸ – i lighed med den persiske og de hellenistiske stater – anerkendte og accepterede, at jøderne primært var forpligtet over for jødisk lov. Det betød, at jødisk lov i en række tilfælde, især når det gjaldt bestemmelserne om sabbaten, spisereglerne, tempelskatten og pilgrimsrejserne til Jerusalem, gik forud for »græsk« og romersk lov (jf. nedenfor).

I den hellenistisk-romerske periode ser det ud til, at det jødiske samfund i *Aleksandria* er vokset så meget, at jøderne ifølge Filon omkring år 40 e.v.t. beboede ca. to femtedele af byen. ²⁹ Jøderne i Aleksandria synes

socialt og retsligt at have været organiseret i en art semi-autonomt samfund med internt selvstyre, en socio-politisk formation, som i vore kilder betegnes med det græske ord *politeuma* («samfund»).³⁰

Gennem Filons to politiske traktater, *Flaccus* og *Legatio ad Gaium*, skrevet i perioden 41-45 e.v.t., er vi usædvanlig godt informeret om de aleksandrinske jøders forhold i årene 37-41: Umiddelbart efter, og måske direkte foranlediget af, kejser Caligulas (37-41) tronbestigelse i 37 udbrød der voldsomme stridigheder i Aleksandria mellem byens »græske« og jødiske indbyggere. Disse uroligheder synes hurtigt at have udviklet sig til noget, der kan sammenlignes med en *pogrom* mod jøderne. Sagen blev i Rom forelagt for Caligula, som ifølge *Legatio* ikke gav jøderne nogen støtte, og striden synes ikke at være blevet bragt til ophør før hen på året 41, da kejser Claudius (41-54) bilagde den med et berømt edikt.³¹

Det fremgår ikke klart af vore kilder, hvilke årsager der har været afgørende udløsende faktorer for denne voldsomme strid i Aleksandria. Der er tegn på, at jøderne, eller en del af dem, ønskede at udvide de rettigheder, de allerede havde, til også at omfatte egentlig borgerret i den »græske« bystat (*polis*) Aleksandria, og at det er sådanne ambitioner, der har udløst de voldsomme uroligheder. Hvis det er rigtigt, ønskede (en del af) jøderne i Aleksandria åbenbart både fuldstændig ligeret med »grækerne« og samtidig en bibeholdelse af deres nedarvede særrettigheder som jøder. At dette kan have været tilfældet, synes at fremgå af det nævnte edikt af Claudius, som formaner jøderne til ikke at stille mod nye rettigheder i Aleksandria, men stille sig tilfreds med de rettigheder, de allerede har.

I *Cæsaræa i Palæstina* finder vi kort tid senere en lignende konflikt mellem byens jødiske og ikke-jødiske («græske«/»syriske«) indbyggere, denne gang dog helt klart om den politiske magt i byen.³² Josefus' tekst³³ giver indtryk af, at denne konflikt strakte sig over adskillige år, og vi får at vide, at den sluttelig – omkring år 60 e.v.t.? – blev forelagt kejser Nero (54-69) til en endelig afgørelse.³⁴ Neros beslutning blev åbenbart offentliggjort i løbet af året 66, og den favoriserede det ikke-jødiske parti i Cæsaræa på en måde, der minder om Claudius' afgørelse i striden i

Jøderne i diasporaen i romersk tid

Aleksandria i året 41. Altså var jødernes krav om fuldt borgerskab og egentlig politisk magt i en »græsk« by endnu engang blevet afvist.

Den kejserlige afgørelse bragte imidlertid ikke konflikten til afslutning. Tværtimod forårsagede den blot nye voldsomme udbrud af borgerstriden i byen, og Josefus tolker Neros afgørelse som en af de årsager, der kom til at udløse det store oprør mod Rom, som få måneder senere tog sin begyndelse i Jerusalem.³⁵

4. De tre individuelle tilfælde: Filon, Josefus og Paulus

For mig at se er disse tre personer de bedst kendte og de vigtigste eksempler på individuelle medlemmer af den jødiske diaspora i det romerske imperium. Lad os derfor fortsætte med at stille følgende spørgsmål: Hvad kan disse tre eksempler fortælle os om relationerne mellem jøder og ikke-jøder i de romerske byer?

Filon, som levede fra ca. 20 f.v.t. til ca. 45 e.v.t., er den fornemste repræsentant for den jødiske diaspora.³⁶ Han tilhørte en overordentlig velhavende familie i Aleksandria og gennemgik en grundig uddannelse i både jødiske og græske studier. Vi ved, at han, i alt fald i slutningen af sit liv, spillede en aktiv rolle i det politiske liv i det jødiske samfund i Aleksandria, nemlig i forbindelse med de ovenfor omtalte uroligheder i årene 37-41.

Filon skrev et meget stort antal betydningsfulde værker, der alle behandler jødiske emner. Filons bøger er i deres indhold præget af et klart etnisk og religiøst jødisk engagement. Samtidig er de i deres form – idet formen her griber dybt ind i indholdet – grundlæggende præget af en »hellenistisk«, og da især platonisk og platonisk-stoisk filosofi og ånd.

Formodentlig var det et formål for Filons litterære virksomhed at drive jødisk teologi, dvs. at bidrage til en tidssvarende tolkning af jødedommen. Samtidig var det åbenbart et vigtigt mål for ham at præsentere og forsvare jødedommen over for de ikke-jødiske »grækere«. Der består derfor en logisk sammenhæng mellem Filons livslange forfatterskab og hans ovenfor nævnte politiske indsats, som han har beskrevet i de to politiske traktater, *Flaccus* og *Legatio ad Gaium*.

Filon kan således karakteriseres som en kulturelt dybt »helleniseret«, men samtidig klart etnisk bevidst repræsentant for den jødiske diaspora, som både litterært og politisk kæmpede for den jødiske sag.

Josefus fødtes i Jerusalem i 37 e.v.t., og han levede i Palæstina indtil 71, da han efter det jødiske nederlag drog i eksil i Rom, hvor han tilbragte resten af sit liv (indtil ca. 100), og hvor han skrev sine værker.³⁷

Ifølge *Josefus*' egen fremstilling spillede han en fremtrædende rolle i det jødiske samfund i Palæstina, først som diplomat og senere, under oprøret i 66-70/74, som kommandant. I juli 67 overgav han sig efter Jotapatas fald til Vespasian, hvem han forudsagde, at han skulle blive romersk kejser. Efter en periodes krigsfangenskab blev han frigivet i 68, hvorefter han videre fulgte krigen fra den romerske side. Han hævder selv, at han under krigen og efter Jerusalems fald i sommeren 70 inter-venerede hos Vespasian og Titus for at mildne kårerne for jødiske overlevende og krigsfanger.

Josefus' forfatterskab kan udmærket tolkes som et udtryk for politisk apologetik for det jødiske folk: Især i *Den Jødiske Krig*, men også i de øvrige værker, forsøger *Josefus* at forklare og undskylde den beklagelige kendsgerning, at jøderne i Palæstina i 66-70/74 faktisk gjorde oprør mod Rom. Imidlertid er også *Josefus*' værker »helleniserede« i henseende til sprog, form og indhold.³⁸ Samtidig er hans religiøse tænkning eller teologi dog langt dybere præget af centrale bibelske frelseshistoriske ideer end af Platon og andre græske filosoffer.³⁹

Endelig synes *Josefus*' værker at indeholde en »filosofisk« eller religiøs tendens i den forstand, at de »missionerende« fremholder jødedommen som en væsentlig religiøs valgmulighed for ikke-jøder i det romerske imperium.⁴⁰ I denne henseende minder *Josefus*' position om Filons.

Paulus, som lever i årene fra ca. 10-15 til ca. 60-64 e.v.t., var en diaspora-jøde, der var opvokset i Tarsus i den romerske provins Kilikien i Lilleasien.⁴¹ *Paulus* er et eksempel på det åndeligt mobile »hellenistiske« menneske, som *konverterede* fra en gammel, traditionel religion til en »ny«.⁴² *Paulus* er endvidere et eksempel på den hellenistisk-romerske

Jøderne i diasporaen i romersk tid

vandreprædikant, som til stadighed rejste rundt i de romerske byer i tjeneste for en religiøs sag.

Det betyder, at Paulus *ikke* er en typisk repræsentant for den stationære jødiske diaspora. Han er derimod et eksempel på, at *religiøs forandring og konversion* ikke kun gik fra ikke-jøder til jødedommen.⁴³ Paulus demonstrerer, at jødedommen i romersk tid – til trods for at den i en række tilfælde blev mere eller mindre dybt »helleniseret« – samtidig stadig var en traditionel religion i stil med de overleverede græske, romerske og orientalske religioner i det romerske imperium. Det betyder, at Paulus bevidner det faktum, at *alle* religioner i den hellenistisk-romerske kultur stod i fare for at blive forkastet af »rodløse« enkeltpersoner, som søgte nye åndelige rammer og mønstre, som de oplevede som mere adækvate end de traditionelle religioner.⁴⁴

Paulus er endelig et eksempel på de *synkretistiske* tendenser i den romerske periode. Dermed tænkes på den dynamiske bevægelse af ideer og symboler ind og ud af de eksisterende religioner og filosofier. Sådanne bevægelser førte til en række kreative religiøse og kulturelle *transformationer*, af hvilke de bedste eksempler vel er kristendommen og gnosticismen. Paulus' eksempel illustrerer således, at jøderne i den romerske diaspora udgjorde en væsentlig kraft i *den* afgørende åndelige proces, som foregik i denne periode, og som bestod i omformningen af de gamle religioner til nye.⁴⁵

5. Jødernes relationer til den romerske stat

Forbindelsen mellem jøderne – og det gælder både diaspora-jøderne og jøderne i Palæstina – og den romerske statsmagt er vanskelig at få rigtigt fat på. På den ene side var denne forbindelse, som vi har set det, dybt præget af konflikter, oprør og åben krig. På den anden side var der et langt mere »normalt« forhold, som var præget af samarbejde mellem de to parter (jf. situationen i de joniske byer).

Det overleverede kildemateriale vidner tydeligt om jødernes evner til at gøre den herskende politiske magt til deres allierede. Vi kan følge dette træk tilbage til seleukidisk, ptolemæisk og persisk tid. Og ligeledes i romersk tid synes dette træk at dominere til trods for de talrige konflikter:⁴⁶ Som ovenfor nævnt, begyndte det med hasmonæerne; efter

Pompejus' erobring af Jerusalem i 63 f.v.t. fortsatte det med Hyrkan II og Antipater fra Idumæa, som grundlagde det herodianske dynasti. Herodes den Store fastholdt gennem hele sit liv alliancen med Rom, og, som vi har set det, var han også i stand til at udnytte denne alliance til fordel for jøderne i diasporaen. Hans sønner og sønnesønner fortsatte efter bedste evne denne politik. Den blev brudt af det jødiske oprør mod Rom i 66-70/74, men efter krigen blev den genoptaget, bl.a. af Josefus og af Yohannan ben Zakkai, som grundlagde det »rabbinske« akademi i Jamnia nær Joppe. Samarbejdspolitikken blev atter afbrudt af Bar Kokhbas oprør mod Rom i 132-135. Efter det nye nederlag i 135 vendte de rabbinske ledere med Jehudah ha-Nasi i spidsen tilbage til den traditionelle linje, til stor gavn for jøderne både i Palæstina og i diasporaen. Omkring år 200 e.v.t. blev det såkaldte *patriarkat* grundlagt; det repræsenterede jøderne over for den romerske regering, og det lykkedes de jødiske »patriarker« at fastholde de fredelige og positive forbindelser mellem de to parter indtil ca. 415, da patriarkatet blev ophævet.⁴⁷

De fredelige relationer repræsenterer således normalsituationen. Denne kommer til udtryk i en officiel romersk anerkendelse af jødedommen som *religio licita* (»anerkendt religion«), dvs. en accepteret etnisk religion, hvilket indebar Roms anerkendelse af jødernes ret til at leve »i overensstemmelse med deres nedarvede skikke«. ⁴⁸ I praksis betød det, som vi så det ovenfor, at Rom anerkendte jødernes ret til at overholde lovbestemmelserne om sabbat og spiseregler samt deres ret til at indsamle tempelskatten og overføre pengene til Jerusalem; videre betød det, at jøder var fritaget for militærtjeneste, for at møde i retten på sabbaten samt for deltagelse i kejserkulten. Det er disse rettigheder og denne status, der er kodificeret i de talrige officielle dokumenter, der er samlet hos Josefus, og som vi har anført ovenfor.⁴⁹

Imidlertid forekommer det just skitserede rent ud sagt utroligt: Hvordan kunne den mægtige romerske stat opretholde en så tolerant politik over for et så stridbart og oprørske folk? Og hvordan er det muligt at begribe, at jøderne kunne rejse sig så ofte mod en statsmagt, der førte en sådan tolerancepolitik over for jødedommen og det jødiske folk? Jeg må tilstå, at jeg ikke kender noget entydigt, klart og tilfredsstillende svar

Jøderne i diasporaen i romersk tid

på dette spørgsmål, men elementer af et svar kan måske findes i følgende overvejelser:

Først en rent magtpolitisk betragtning: I det 2. og 1. århundrede f.v.t. indgik Rom og jøderne i det østlige Middelhavsområde en art taktisk alliance: Roms mål var at erobre de resterende hellenistiske stater, og jøderne stillede mod »autonomi« i Palæstina i forhold til de selvsamme stater, mere præcist Seleukideriget. De to parter havde derfor fælles fjender og dermed fælles interesser. Senere, da den jødiske autonomi under hasmonæerne brød sammen i 63 f.v.t., så jøderne sig nødsaget til at affinde sig med den næstbedste løsning. Denne bestod i en alliance med Rom mod deres ikke-jødiske fjender og rivaler både i Palæstina, hvis befolkning var blandet, og i de græsk-romerske byer. Roms interesse i denne alliance bestod i, at det kunne være nyttigt at have jøderne som lokale allierede. I Palæstina fungerede denne politik ikke særlig godt, men i de græsk-romerske byer i Middelhavsområdet, ikke mindst i Aleksandria, fungerede den bedre. Her havde Rom brug for lokale »kollaboratører«, som kunne bistå kejsermagten med at modvirke lokale græske forsøg på at genoprette de hellenistiske stater eller i det mindste genetablere de græske bystaters autonomi. Dette forhold er formodentlig en væsentlig faktor blandt årsagerne til »grækernes« fjendskab mod jøderne.

For det andet kan man henvise til den veletablerede antikke tradition for statslig tolerance over for lokale etniske grupper: Både i persisk tid og i den hellenistiske periode havde det været imperial normalpolitik at tolerere og acceptere lokale *ethnoi* som det jødiske folk, såfremt de blot betalte den fastlagte tribut og i øvrigt ikke forstyrrede »freden«.⁵⁰ Det vil sige, at Rom med sin politik over for jøderne også overtog og fortsatte en allerede fastlagt politik. Det er dog vigtigt at fremhæve, at Roms tolerance gjaldt jøderne som *ethnos*, dvs. som folkestamme og ikke som *proselytiserende religion*. Endvidere havde Rom også andre hensyn at tage, f.eks. til andre etniske og sociale grupper, og sådanne hensyn kunne komme på tværs af jødiske interesser, således som vi ovenfor har set eksempler derpå i Aleksandria og Cæsaræa.

Dette fører os, for det tredje, til den kendsgerning, at Roms generelle tolerancepolitik ikke automatisk ophævede alle interessermodsatninger.

Ud over den just nævnte skal det fremhæves, at den traditionelle tolerancepolitik i en række tilfælde blev brudt af selve den imperiale magt, således som vi kender det fra Antiokus IV Epifanes, Caligula, Domitian og Hadrian. Men når kernen i tolerancepolitikken – jødernes ret til at leve efter deres fædrene love – blev anfægtet, enten lokalt i de græsk-romerske byer eller af kongen/kejseren selv, så var alliancen naturligvis brudt, og konflikt, oprør og krig var nærliggende muligheder.

For det fjerde kan der peges på den faktor, som vi kender under betegnelsen *jødisk messianisme*. Især i perioder med usikkerhed, nød og forfølgelse gav denne faktor jøderne styrke til at rejse sig og forsvare sig med en voldsom energi. Vi ved, at det jødiske messias håb var en drivende kraft i messiasprætendenten Simon Bar Kokhbas oprør, og meget taler for, at det ligeledes spillede en afgørende rolle i de øvrige jødiske oprør mod Rom.

6. Jøderne i diasporaen og jøderne i Palæstina

Hvad der hidtil er blevet anført, peger tydeligt mod den konklusion, at *lighederne* mellem jødernes situation i diasporaen og i Palæstina synes at opveje forskellene.

For det første synes ikke blot jøderne i diasporaen, men også jøderne i Palæstina i hellenistisk-romersk tid at være blevet »helleniserede«, dvs. at være blevet præget af den græsk-romerske, mediterrane, urbane, kosmopolitiske kultur. I de senere år har der ganske vist, som allerede omtalt, manifesteret sig en opposition mod denne »hengel'ske« tese,⁵¹ ligesom der er blevet fremført kritik af den førhen så dominerende opfattelse af, at diaspora-jødedommen var dybt helleniseret. Resultatet synes i alle tilfælde at være, at der i forskningen ser ud til at være sket en tilnærmelse mellem de tidligere så divergerende tolkninger af helleniseringsgraden i Palæstina og i diasporaen.

For det andet forekommer det mig umuligt at pege på nogen afgørende politisk forskel mellem de to områder: Jødernes relationer både til den romerske regering og til deres ikke-jødiske medborgere synes begge steder at have været præget af de selvsamme træk, dels af en anstrengt forståelse og dels af stærke spændinger. Og svarende hertil synes det ikke muligt at spore nogle afgørende forskelle mellem jødernes holdning

Jøderne i diasporaen i romersk tid

i de to områder: Militansen synes ikke markant stærkere i Palæstina end i diasporaen, og kvietismen lader sig finde i begge lejre.

For det tredje føres vi dermed til den hypotese, at jødisk religion og teologi grundlæggende synes at have haft de samme træk i Palæstina og i diasporaen: Eskatologi, apokalyptik og messianisme synes ikke at have været væsentligt svagere i diasporaen, og »hellenistiske« træk i jødedommen forekommer også i Palæstina.⁵²

For det fjerde kan den fremsatte teori støttes af en henvisning til, at kommunikationen mellem de to dele af den jødiske verden var overordentlig livlig:⁵³ Mennesker, ideer, varer og penge bevægede sig i en konstant strøm fra diasporaen til Jerusalem, og jøder fra Palæstina rejste hyppigt til udlandet, ikke mindst til de store byer som Rom, Aleksandria og Antiokia. Vore eksempler, Filon, Paulus og Josefus, repræsenterer en glimrende illustration af dette forhold, som i øvrigt bevidnes af adskillige andre kilder.

Påpegningen af ligheden mellem de to dele af den jødiske verden indebærer naturligvis ikke noget ønske om at lukke øjnene for de faktisk eksisterende forskelle.

Det er klart, at templets fravær i diasporaen bevirkede, at det religiøse liv her – i alt fald indtil 70 e.v.t. – måtte forme sig anderledes end i Palæstina. Og dog er der næppe afgørende forskelle fra andre dele af Palæstina end lige netop Jerusalem.

Endvidere levede der nok ikke-jøder i Palæstina, men alligevel var de både flere og mere magtfulde i områderne uden for Palæstina, og dette faktum dikterede andre grundlæggende livsvilkår. Og dog bør man heller ikke her overdrive sådanne forskelle.

Disse to forskelle førte dog nok alligevel til en anden kulturel, religiøs og teologisk profil hos jøderne i diasporaen: Templets fravær ledte i retning af en mere spirituel form for religion og teologi, og ikke-jødernes nærvær og overvægt tvang diaspora-jøderne til, i højere grad end jøderne i Palæstina, at producere en apologetisk jødisk litteratur, i hvilken jødedommen præsenteredes som en »filosofi« i konkurrence med andre.

Derfor må vi konkludere, at de to dele af den jødiske verden, til trods for grundlæggende og betydningsfulde ligheder, var præget af hver sin

profil, skabt af de specifikke vilkår, som karakteriserede de to forskellige situationer.

7. Den jødiske og andre diasporaer

Den jødiske diaspora var langt fra den eneste i Romerriget. Vi har allerede peget på de gamle græske og fønikiske diasporaer, der kan betegnes som et resultat af handel og kolonisering. Men der var flere andre, af hvilke de vigtigste var den ægyptiske, den syriske og den romerske diaspora.

Årsagerne til grundlæggelsen og udviklingen af disse mange diasporaer er dels identiske og dels specifikke. Følgende faktorer synes at have spillet en, ganske vist skiftende, rolle i alle tilfælde: handel, overbefolkning/hungersnød, krige med deres følgevirkninger i form af krigsfanger og slavehandel samt politisk og religiøst eksil. Mens handel og overbefolkning spillede en afgørende rolle for udviklingen af de fleste andre diasporaer, spillede krigshandlinger med deres følgevirkninger nok en større rolle for skabelsen af den jødiske diaspora.

I alle tilfælde førte disse udløsende årsager gradvis til grundlæggelse af etniske kolonier i fremmede lande. Atter kan vi notere vigtige forskelle mellem de jødiske og de øvrige: Grækerne, fønikerne og, på deres egen måde, romerne skabte ofte politisk autonome datterbyer i det fremmede, dvs. egentlige *kolonier*, mens ægyptere, syrere og jøder grundlagde samfund af »fremmede« (*metøkker*) i allerede eksisterende byer/bystater. Der er således tale om to forskellige typer af diasporaer: autonome bystater i fremmede lande over for ikke-autonome samfund af fremmede i allerede eksisterende byer eller områder. Og det er denne sidste type, som udgør den nærmeste parallel til den jødiske diaspora. Den repræsenterer således et tydeligere pluralistisk fænomen.

Holder vi os til denne anden type diaspora, synes det tilkomne samfunds vilkår grundlæggende at være de samme: De nytilkomne repræsenterer en gruppe af indvandrere i et fremmed land eller en fremmed by; de har deres rødder og deres slægtninge hjemme i deres eget land; af disse og andre grunde holder de sammen og forsøger sammen at opretholde deres sprog, deres traditioner og deres religion, dvs. deres kultur og identitet. I den fremmede kontekst (bystat) er deres vigtigste mål

Jøderne i diasporaen i romersk tid

at opnå anerkendelse som et etnisk samfund med ret til at leve i overensstemmelse med deres nedarvede skikke. Et sådant samfund betegnes på græsk som en *synodos*, en *synagogæ* eller et *politeuma*, og på latin som et *collegium*.

Grundlæggende eller strukturelt lignede de jødiske samfund i diasporaen således disse andre samfund af »adsprede« emigranter.⁵⁴ Man havde den samme status, og man forfulgte de samme mål.

De jødiske samfund lignede også de øvrige i den henseende, at det i de større romerske byer snart kom til forskellige former for *udveksling* mellem den fremmede gruppe og værtssamfundet: I første omgang i form af handel og sprog, men senere også i form af ægtefæller, venner og ideer. I den kosmopolitiske, hellenistisk-romerske, urbane kultur kom det derfor efterhånden til personlige bevægelser ud af og ind i de fremmede samfund. Det medførte, at disse også i en eller anden forstand blev proselytiserende.⁵⁵ Vi befinder os således her i den labile situation, hvor konversion var en mulighed, og hvor man som Paulus kunne bevæge sig ud af et samfund, sågar for at grundlægge et nyt, som ikke var af etnisk, men af ideologisk karakter.

8. Konklusion: jødernes relationer til den ikke-jødiske verden

På baggrund af denne oversigt over jødernes situation i den romerske verden kan vi slå fast, at forholdet mellem jøderne og ikke-jøderne – og det gælder både i diasporaen og i Palæstina – var anspændt. I den romerske periode hører vi stadig om konflikter af forskellige typer fra »intellektuelle diskussioner« over politiske stridigheder til voldsomme kampe og åben krig. Der *var* altså tale om kontakt; jøderne levede ikke i isolation; men forbindelsen var i høj grad præget af spændinger.

Der fandtes imidlertid andre former for forbindelse mellem jøderne og ikke-jøderne end disse typer af konflikter. Som vi har set, kunne jøderne ikke undgå at blive påvirket af den kulturelle kontekst, de levede i, ganske som det havde været tilfældet i de gammeltestamentlige perioder. Både i Palæstina og i diasporaen prægedes jøderne derfor i varierende omfang af den hellenistisk-romerske kultur. I perioden fra Aleksander til Konstantin prægedes jødedommen således af græsk sprog, terminologi, kunst, arkitektur, filosofi og religion. Forskere som Good-

enough, Lieberman og Hengel har påvist, i hvilken grad selv jødiske ideer om Gud og menneskers relationer til Gud »helleniseredes« i denne periode. Filon, Paulus og Josefus er de mest iøjnefaldende eksempler på dette fænomen.

Vi har dog også set, at kommunikationen samtidig virkede den modsatte vej. Netop i den romerske periode synes jødedommen at have øvet en betydelig indflydelse på den ikke-jødiske verden, måske mere end i nogen anden periode i historien. Mange enkeltpersoner blev i romersk tid tiltrukket af de jødiske ideer om Gud og mennesker, af jødedommens monotheisme og universalisme samt af jødisk etik og kultur.⁵⁶ Det var dog ikke kun individer, men også kollektiver og »institutioner«, der i romersk tid prægedes af jødedommen: Forskere som Norden og Hadas har argumenteret for, at en del af den romerske litteratur påvirkedes af jødedommen.⁵⁷ Det er endvidere et faktum, at magi i romersk tid er tydeligt præget af jødisk terminologi.⁵⁸ Allervigtigst er det dog, at jødedommen var den aktive kreative kraft i udformningen af helt nye »romerske« religioner som kristendommen og de gnostiske religioner.

Det er imidlertid værd at overveje, om ikke disse betydningsfulde udviklinger med fordel kan ansues som et resultat netop af konflikten mellem jøder og ikke-jøder i romersk tid: Denne konflikt skabte nemlig ikke blot strid og krig, men – som det var tilfældet i Det gamle Testaments Israel – den skabte også »ideologi«, herunder religion, teologi og litteratur: Septuaginta, Filons og Josefus' forfatterskaber, betydelige dele af den øvrige »hellenistiske« jødiske litteratur⁵⁹ og store dele af Det nye Testamente kan ikke forstås til bunds uden sammenhæng med denne konflikt. Den foranledigede for det første direkte en stor apologetisk jødisk litteratur, som i sig selv er vigtig, og uden hvilken betydelige dele af den kristne litteratur ikke kan forstås. For det andet producerede denne konflikt masser af jødisk teologi, herunder ikke mindst den centrale jødiske apokalyptik og messianisme, som kort kan tolkes som udtryk for en *reinterpretation* af traditionel jødisk religion, foranlediget af netop konflikterne mellem jøder og ikke-jøder. For det tredje bør det overvejes, om ikke det kan være frugtbart at antage, at netop denne konflikt ligeledes kan have været et dynamisk element i skabelsen af *den*

Jøderne i diasporaen i romersk tid

hæretiske jødiske litteratur, som efterhånden blev til den kristne og gnostiske litteratur.

Anskues jødernes forbindelser med den ikke-jødiske omverden på denne måde, forekommer det klart, at jøderne og jødedommen udgjorde betydningsfulde elementer i den *akkulturationsproces*, som foregik i hellenistisk og romersk tid. Hvad vi kan observere, kan forsynes med forskellige betegnelser såsom *hellenisering*, *akkulturation* eller *synkretisme*. Men i alle tilfælde sigtes der til den dialektiske historiske udvikling, i hvilken jødedommen konfronteredes med den hellenistisk-romerske kultur. Under denne konfrontation blev jødedommen til dels påvirket af denne kultur, samtidig med at den reagerede imod den på forskellig vis. I denne proces blev jødedommen *transformeret*: dels blev den selv omskabt til nye »hellenistisk-romerske« former (apokalyptik, messianisme og rabbinisk jødedom), og dels blev den fuldstændig omformet til de nye religioner kristendommen og de gnostiske religioner.

Det er imidlertid vigtigt at få fat på, at jødedommen i begge tilfælde kom til at præge den vestlige, græsk-romerske kultur og religion. I den henseende udgør jødedommen en parallel til andre »orientalske« religioner: De blev alle »helleniseret« og vestliggjort i et eller andet omfang. Men de kom i en senere fase også alle til stærkt at påvirke den selvsamme vestlige verden, som først havde præget dem.⁶⁰ Der kan dog næppe være tvivl om, at den vigtigste af dem alle var jødedommen, en jødedom, som nok grundlæggende udformes i Palæstina, men som transformeres videre i diasporaen, hvor den føres ud til hele den hellenistisk-romerske verden.

Noter

1. Jf. Stern 1974, 122.
2. Generelle oversigter over den jødiske diaspora foreligger bl.a. i Tcherikover 1959/1970, 296-332; Stern 1974, 117-183; Smallwood 1976, 120-142, 201-255, 356-525; Otzen 1984, 45-49; Schürer-Vermes-Millar 1986, 1-76.
3. Jf. især Frey 1939-51; Tcherikover-Fuks-Stern 1957-64.
4. Jf. Kraabel 1979.
5. Se note 18, hvor de vigtigste kilder er anført. Generelt er alle græske og romerske kilder til jødedommen samlet i Reinach 1895/1963 og Stern 1974-84.

6. Således f.eks. Friedländer 1903/1906/1975; Tarn 1927/1952/1966, 223-227. Se nærmere om denne fase i forskningens historie i Kraabel 1982.
7. Jf. Goodenough 1935/1969 og 1940/1962, 134-160.
8. Jf. også Hengel 1976.
9. En lignende tolkning er fremlagt i Hadas 1952/1972, og Lieberman 1942 og 1962 har påvist beslægtede tendenser i den rabbiniske litteratur.
10. Jf. Millar 1987; Feldman 1986a.
11. Kraabel 1982. Jf. Momigliano 1975, som generelt anfægter, at helleniseringen skulle være gået særlig dybt i de ikke-græske etniske grupper i Middelhavsområdet, jf. ligeledes Kuhrt-Sherwin-White 1987.
12. Jf. Schürer-Vermes-Millar 1986, 38-41.
13. Jf. Neusner 1965/1969; Stern 1974, 170-179.
14. Jf. især Kasher 1987.
15. Jf. især Stern 1974, 143-155; Schürer-Vermes-Millar 1986, 17-36; Tribilco 1991.
16. Jf. *I. Makk.* 8,1-32; 12,1-23; 14,16-24; 15,15-24.
17. Jf. Leon 1960; Stern 1974, 160.
18. Følgende kilder refererer til omfanget af den jødiske diaspora: *Acta* 2,9-11; *Aristeasbrevet* 35-38; Cicero, *Pro Flacco* 28; 55; 66-69; Dio Cassius, *Hist.* 59,10,6; 60,6,6; Diodor Siculus, *Hist.* 34,1-35; 40,3; 8; Filon, *Flaccus* 45-47; 56-57; *Legatio ad Gaium* 214-217; 245; 281-282; *De Vita Mosis* 2,27; 232; Josefus, *Bell.* 7,43; 46-53; 100-111; *Ant.* 4,114-116; 16,59; *Orac. Sib.* 3,271; Tacitus, *Hist.* 5,5; Strabon, *Geogr.* 16,2,28; Sueton, *Julius* 42,3.
19. Hvad angår de enkelte byer, henvises generelt til Stern 1974; Schürer-Vermes-Millar 1986 og specielt til Leon 1960 (Rom); Applebaum 1979 (Kyrene); Kasher 1985 (Aleksandria og Ægypten); Reynolds-Tannenbaum 1987 (Afrodisias); Tribilco 1991 (Lilleasien).
20. Jf. hertil især Juster 1914; Applebaum 1974; Rabello 1980; Rajak 1984; Schürer-Vermes-Millar 1986, 126-137; Linder 1987.
21. Jf. Applebaum 1979.
22. Jf. især Friedländer 1903/1906/1973.
23. *Ant.* 16, 27-65.
24. *Ant.* 16,27. 29. 35. 36. 41. 43 ff. 59-60. Der er ingen grund til her at betvivle Josefus' historiske pålidelighed, jf. ligeledes Rajak 1984, 120.
25. Jf. *Ant.* 16,29-57.
26. *Ant.* 16,60.
27. Som dokumentation henvises til de talrige romerske dekretter, der citeres hos Josefus, især i *Ant.* 14,185-267. 306-323; 16, 162-173; 19,280-285. 287-291. 303-311. Den videnskabelige drøftelse af disse dokumenter, deres ægthed og historiske pålidelighed resumeres kort i Applebaum 1974; Rajak 1984; Schürer-Vermes-Millar 1986, 126-137; Bilde 1988a, 220-221.

Jøderne i diasporaen i romersk tid

28. I de tilfælde, hvor afgørende romerske politiske interesser truedes, gik romersk lov og ret naturligvis forud for jødisk lov, jf. f.eks. *Ant.* 16,60: »... forudsat, naturligvis, at dette [jødernes rettigheder] ikke voldte den romerske regering besvær«.
29. *Flaccus* 55.
30. Jf. Kasher 1985, 208-211, 233-261, 356-357.
31. Teksten er gengivet i Tcherikover-Fuks-Stern 1957-64, II, 39-41. For en nærmere gennemgang af denne konflikt henvises til Bell 1924/1972/1976; Tcherikover-Fuks-Stern 1957-64, II, 25-107; Smallwood 1961 og 1976; Stern 1974, 122-133.
32. Jf. Josefus, *Bell.* 2,266-270. 284-292; *Ant.* 20, 173-178.
33. *Bell.* 2,260-261.
34. Jf. *Bell.* 2,270.284; *Ant.* 20,173-178.
35. *Bell.* 2,284 samt Bilde 1979.
36. Jf. Goodenough 1938/1967 og 1940/1962; Sandmel 1979.
37. Jf. Bilde 1988a.
38. Jf. Bilde 1988a og 1989.
39. Jf. Bilde 1988a, 173-182.
40. Jf. Bilde 1988a, 182-191.
41. Jf. Noack 1966; Sanders 1991.
42. Jf. Nock 1933/1988; Segal 1990, 72-114.
43. Om jødisk mission og proselytisering i romersk tid, se Feldman 1950, 1989, 1992a og 1992b. Feldman repræsenterer det traditionelle synspunkt, at jødedommen drev mission i romersk tid. I de senere år er dette synspunkt imidlertid i voksende omfang blevet anfægtet, jf. f.eks. Kraabel 1981; Cohen 1989. Endelig viser Sandelin 1989, at også jøder i denne periode kunne tiltrækkes af ikke-jødiske religioner.
44. Jf. Bilde 1990b, 178-179.
45. Jf. Martin 1987; Bilde 1990b.
46. Jf. Otzen 1984; Cohen 1987; Bilde 1988b og 1990a.
47. Jf. Smallwood 1976; Bilde 1988b.
48. Således Smallwood 1976, 135-136, 344-345; herimod Rajak 1984.
49. Se note 27.
50. Jf. *Ant.* 16,60.
51. Der henvises især til Momigliano 1975; Feldman 1986a; Kuhrt-Sherwin-White 1987 (og heri især Millar 1987); Bilde-Engberg-Pedersen-Hannestad-Zahle 1990.
52. Jf. Hengel 1969/1973/1988.
53. Jf. Safrai 1974.
54. Jf. Schürer-Vermes-Millar 1986, 113.
55. Jf. generelt Cumont 1906/1929; Bilde 1990b, især 169-181, samt til jødedommen den i note 43 anførte litteratur.
56. Jf. den i note 43 anførte litteratur.
57. Jf. Norden 1924/1964; Hadas 1959/1972, 238-248, 249-263.
58. Jf. Schwarz 1981.

59. Herunder tænker jeg på Daniels Bog, Qumran-litteraturen og størsteparten af de såkaldte gammeltestamentlige apokryfer og pseudepigrapher, jf. Holladay 1983; Stone 1984; Schürer-Vermes-Millar 1986; Bilde 1990a.
60. Jf. Cumont 1906/1929.

Litteratur

- Applebaum, S., »The Legal Status of the Jewish Communities in the Diaspora«, i: *The History of the Jewish People in the First Century (HJFPC)* I, 1974, 420-463.
- Applebaum, S., *Jews and Greeks in Ancient Cyrene*, Leiden 1979.
- Avi-Yonah, M., *The Jews under Roman and Byzantine Rule: A Political History of Palestine from the Bar Kokhba War to the Arab Conquest*, Jerusalem 1946 (hebræisk udg. 1946, tysk oversættelse 1962, engelsk oversættelse 1976).
- Bell, H. I., *Jews and Christians in Egypt: The Jewish Troubles in Alexandria and the Athanasian Controversy Illustrated by Texts from Greek Papyri in the British Museum*, London-Oxford 1924 (genoptryk Westport 1972, 1976).
- Bell, H. I., *Juden und Griechen im römischen Alexandria*, Leipzig 1926.
- Bilde, P., »The Causes of the Jewish War According to Josephus«, *Journal for the Study of Judaism* 10, 1979, 1-19.
- Bilde, P., *Flavius Josephus between Jerusalem and Rome: His Life, his Works, and their Importance*, Sheffield 1988 (cit. Bilde 1988a).
- Bilde, P., »Palæstina som romersk provins«, *Klassikerforeningens Meddelelser* 120, 1988, 16-35 (cit. Bilde 1988b).
- Bilde, P., »Josefus og den hellenistiske kultur«, *Religion* 4, 1989, 15-23.
- Bilde, P., »Tradition og nybrud i det jødiske Palæstina i hellenistisk tid«, i: T. Engberg-Pedersen og N. P. Lemche (red.), *Tradition og nybrud i jødedommen i hellenistisk tid*, København 1990, 11-64 (cit. Bilde 1990a).
- Bilde, P., »Atargatis/Dea Syria: Hellenization of Her Cult in the Hellenistic-Roman Period?«, i: P. Bilde, T. Engberg-Pedersen, L. Hannestad and J. Zahle (eds.), *Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom*, Århus 1990, 151-187 (cit. Bilde 1990b).
- Bilde, P., T. Engberg-Pedersen, L. Hannestad and J. Zahle (eds.), *Ethnicity in Hellenistic Egypt*, Århus 1992.
- Cohen, S. J. D., *From the Maccabees to the Mishnah*, Philadelphia 1987.
- Cohen, S. J. D., »Crossing the Boundary and Becoming a Jew«, *Harvard Theological Review* 82, 1989, 13-33.
- Collins, J. J., *Between Athens and Jerusalem: Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora*, New York 1983.
- Conzelmann, H., *Heiden-Juden-Christen. Auseinandersetzungen in der hellenistisch-römischen Zeit*, Tübingen 1981.

Jøderne i diasporaen i romersk tid

- Cumont, F., *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris 1906 (4. udg. 1929).
- Delling, G., *Die Bewältigung der Diasporasituation durch das hellenistische Judentum*, Göttingen 1987 (cit. Delling 1987a).
- Delling, G., »Die Begegnung zwischen Hellenismus und Judentum«, i: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (ANRW)* II, 20, 1, 1987, 3-39 (cit. Delling 1987b).
- Feldman, L. H., »»Jewish Sympathizers« in Classical Literature and Inscriptions«, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 81, 1950, 200-208.
- Feldman, L. H., »How much Hellenism in Jewish Palestine«, *Hebrew Union College Annual* 57, 1986, 83-111 (cit. Feldman 1986a).
- Feldman, L. H., »Anti-Semitism in the Ancient World«, i: D. Berger (ed.), *History and Hate: The Dimensions of Anti-Semitism*, Philadelphia 1986 (cit. Feldman 1986b).
- Feldman, L. H., »Proselytes and »Sympathizers« in the Light of the New Inscriptions from Aphrodisias«, *Revue des études juives* 148, 1989, 265-305.
- Feldman, L. H., »Was Judaism a Missionary Religion in Ancient Times?«, i: M. Mor (ed.), *Jewish Assimilation, Acculturation and Accomodation: Past Traditions, Current Issues and Future Prospects*, Lanham 1992, 24-37 (cit. Feldman 1992a).
- Feldman, L. H., »Jewish Proselytism«, i: H. W. Attridge and G. Hata (eds.), *Eusebius, Christianity, and Judaism*, Detroit 1992, 372-408 (cit. Feldman 1992b).
- Frey, J.-B. (ed.), *Corpus Inscriptionum Judaicarum*, I: New York 1939; II: Roma 1951.
- Friedländer, M., *Geschichte der jüdischen Apologetik als Vorgeschichte des Christentums...*, Zürich 1903 (genoptryk Leipzig 1906, Amsterdam 1973).
- Gager, J. G., *The Origins of Anti-Semitism: Attitudes Towards Judaism in Pagan and Christian Antiquity*, New York-Oxford 1983.
- Goldstein, J., »Jewish Acceptance and Rejection of Hellenism«, i: E. P. Sanders *et al.* (eds.), *Jewish and Christian Self-Definition II: Aspects of Judaism in the Greco-Roman Period*, London 1981, 64-87.
- Goodenough, E. R., *By Light, Light! The Mystic Gospel of Hellenistic Judaism*, New Haven 1935 (genoptryk 1969).
- Goodenough, E. R., *The Politics of Philo Judaeus*, New Haven 1938 (genoptryk Hildesheim 1967).
- Goodenough, E. R., *An Introduction to Philo Judaeus*, Yale 1940 (genoptryk Oxford 1962).
- Goodenough, E. R., *Jewish Symbols in the Greco-Roman World* I-XI, New York 1953-65.
- Grant, M., *The Jews in the Roman World*, London 1973.
- Guterman, S. L., *Religious Toleration and Persecution in Ancient Rome*, London 1951 (genoptryk Westport 1971).
- Hadas, M., *Hellenistic Culture: Fusion and Diffusion*, New York-London 1959/1972.

- Hengel, M., *Judentum und Hellenismus. Studien zu ihrer Begegnung unter Besonderer Berücksichtigung Palästinas bis zur Mitte des 2. Jh.s v.Chr.*, Tübingen 1969 (2. udg. 1973, 3. udg. 1988).
- Hengel, M., *Juden, Griechen und Barbaren. Aspekte der Hellenisierung des Judentums in vorchristlicher Zeit*, Stuttgart 1976.
- Holladay, C., *Fragments from Hellenistic Jewish Authors I: Historians*, Chico (California) 1983.
- Juster, J., *Les juifs dans l'empire romain I-II*, Paris 1914.
- Kasher, A., *The Jews in Hellenistic and Roman Egypt*, Tübingen 1985.
- Kasher, A., »The Nature of Jewish Migration in the Mediterranean Countries in the Hellenistic-Roman Era«, *Mediterranean Historical Review* 2, 1987, 46-75.
- Kraabel, A. T., »The Diaspora Synagogue: Archaeological and Epigraphical Evidence since Sukenik«, i: *ANRW* II, 19, 1979, 477-510.
- Kraabel, A. T., »The Disappearance of the 'God-Fearers'«, *Numen* 28, 1981, 113-126.
- Kraabel, A. T., »The Roman Diaspora: Six Questionable Assumptions«, *Journal of Jewish Studies* 33, 1982, 445-464.
- Kuhrt, A. and S. Sherwin-White (eds.), *Hellenism in the East: The interaction of Greek and non-Greek civilizations from Syria to Central Asia after Alexander*, London 1987.
- Leon, H. J., *The Jews of Ancient Rome*, Philadelphia 1960.
- Lieberman, S., *Greek in Jewish Palestine*, New York 1942.
- Lieberman, S., *Hellenism in Jewish Palestine*, New York 1962.
- Linder, A., *The Jews in Roman Imperial Legislation*, Jerusalem 1987.
- Martin, L. H., *Hellenistic Religions: An Introduction*, New York-Oxford 1987.
- Millar, F., »The Problem of Hellenistic Syria«, i: A. Kuhrt and S. Sherwin-White, 1987, 110-133.
- Momigliano, A., *Alien Wisdom: The limits of Hellenization*, Cambridge 1975.
- Neusner, J., *A History of the Jews in Babylonia I: The Parthian Period*, Leiden 1965 (2. udg. 1969).
- Noack, B., *Paulus*, København 1966.
- Nock, A. D., *Conversion: The Old and the New in Religion from Alexander the Great to Augustine of Hippo*, Oxford 1933 (genoptryk 1988).
- Norden, E., *Die Geburt des Kindes: Geschichte einer religiösen Idee*, Stuttgart 1924 (genoptryk Darmstadt 1969).
- Otzen, B., *Den antike jødedom: Politisk udvikling og religiøse strømninger fra Aleksander den Store til Kejsers Hadrian*, København 1984.
- Rabello, A. M., »The Legal Condition of the Jews in the Roman Empire«, i: *ANRW* II, 13, 1980, 662-762.
- Rajak, T., »Was there a Roman Charter for the Jews?«, *Journal of Roman Studies* 74, 1984, 107-123.

Jøderne i diasporaen i romersk tid

- Reinach, Th., *Textes d'auteurs grecs et romains relatifs au Judaïsme*, Paris 1895 (genoptryk Hildesheim 1963).
- Reynolds, J. and R. Tannenbaum, *Jews and Godfearers at Aphrodisias*, Cambridge 1987.
- Rokeah, D., *Jews, Pagans and Christians in Conflict*, Leiden 1982.
- Safrai, S., »Relations between the Diaspora and the Land of Israel«, i: *HJPFC* I, 1974, 184-215.
- Sandelin, K. G., »Dragning til hednisk kult bland judar under hellenistisk tid och tidlig kejsartid«, *Scandinavian Jewish Studies*, 10, 1989, 27-38.
- Sanders, E. P., *Paul*, Oxford-New York 1991.
- Sandmel, S., *Philo of Alexandria: An Introduction*, New York-Oxford 1979.
- Schürer, E., *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.-A.D. 135)*, A New English Version Revised and Edited by Geza Vermes, Fergus Millar and Martin Goodman I-III, 2, Edinburgh 1973-87.
- Schwartz, J., »Papyri Magicae Graecae und magische Gemmen«, i: M. J. Vermaseren (ed.), *Die orientalischen Religionen im Römerreich*, Leiden 1981, 485-509.
- Segal, A. F., *Paul the Convert: The Apostolate and Apostasy of Paul the Pharisee*, New Haven-London 1990.
- Sevenster, J. N., *The Roots of Pagan Anti-Semitism in the Ancient World*, Leiden 1975.
- Smallwood, E. M. (ed.), *Philonis Alexandrini legatio ad Gaium*, Edited with an Introduction, Translation, and Commentary, Leiden 1961.
- Smallwood, E. M., *The Jews under Roman Rule From Pompey to Diocletian*, Leiden 1976.
- Stern, M., *Greek and Latin Authors on the Jews and Judaism*, Edited with Introductions, Translations and Commentary I: From Herodotus to Plutarch, Jerusalem 1974-84.
- Stern, M., »The Jewish Diaspora«, i: *HJPFC* I, 1974, 117-183.
- Stone, M. (ed.), *Jewish Writings of the Second Temple Period: Apocrypha, Pseudepigrapha, Qumran Sectarian Writings, Philo, Josephus*, Assen-Philadelphia 1984.
- Tcherikover, V. A., A. Fuks and M. Stern (eds.), *Corpus Papyrorum Judaicarum* I-III, Cambridge (Massachusetts) 1957-64.
- Tcherikover, V. A., *Hellenistic Civilization and the Jews*, New York 1959 (genoptryk 1970).
- Trebilco, P., *Jewish Communities in Asia Minor*, Cambridge 1991.

Summary

»The Jews in the Diaspora in the Roman Period« – In earlier research the situation of the Jews in the Western diaspora in the Roman period was often described as being essentially different from that of the Jews in Palestine: The diaspora-Jews were generally regarded as more »hellenized« and less »militant«. The aim of this article is to question such a traditional interpretation. This program is carried out in the following way: We begin and end by

Per Bilde

presenting and discussing the general situation of both parts of the Jewish world. However, the substance of the argument consist of analyzing the situation of the Jews in the diaspora in three specific cities, and by discussing the cases of the three personalities of Philo, Josephus and Paul. This analysis is followed by a brief general discussion of the relations between the Jews – both in the diaspora and in Palestine – and the Roman government. In addition, in order to obtain an adequate perspective, the Jewish diaspora is compared with that of other ethnic groups such as the Greeks, the Syrians and the Egyptians at the same time. On this basis, finally, the conclusions are drawn with the result that, although the situation was generally the same for the Jews in the Western diaspora and the Jews in Palestine, there still exist some important differences which we have to keep in mind when discussing these two groups.

Per Bilde

Lektor, dr.theol.

Institut for Religionsvidenskab

Aarhus Universitet